

Școli și biserici românești din Peninsula Balcanică 1864-1948*

Dr. Adina Berciu-Drăghicescu

Catedra de Științele Informării și Documentării,
Facultatea de Litere, Universitatea din București
E-mail: adina_berciu2002@yahoo.com

Dr. Adina Berciu este profesor universitar la Catedra de Științele Informării și Documentării a Facultății de Litere, titular al cursului de arhivistică și documentaristică. Este preocupată de domenii precum: arhivistică, heraldică, sigilografie, numismatică, miniaturistică.

Rezumat

Articolul de față privind școlile și bisericile românești din Peninsula Balcanică în perioada 1918-1948 este realizat pe baza unor documente identificate în fonduri păstrate la Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe și la Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale din București. Au fost studiate și selectate documente de cea mai mare semnificație în scopul prezentării evoluției situației școlilor și bisericilor comunităților românești situate la sud de Dunăre începând cu anul 1864, când a fost înființată prima școală în Târnova (Macedonia) și până în 1948 când statul român a abandonat acțiunea inițiată de conducătorul Al. Ioan Cuza. Articolul prezintă această situație, foarte dramatică, a comunităților românești din Balcani pe baza documentelor de arhivă.

Cuvinte cheie: *Școli, Biserici, Balcani, Români*

Peninsula Balcanică reunește popoare de obârșii diferite, de limbi și de religii diferite, alcătuind un mozaic etnico-lingvistic extraordinar.

Această conviețuire, unică în felul ei, s-a făcut pe un temei geografic care a favorizat circulația oamenilor și informațiilor culturale de o parte și de alta a lanțurilor muntoase care o străbat precum și de o parte și de alta a Dunării.

Spre nord ea este larg deschisă spre Europa Centrală; prin zona Dobrogei și Marea Neagră este deschisă spre Rusia meridională; Marea

---

* Prezentul articol a fost publicat într-o formă mai extinsă, ca *Introducere* la volumul de documente: *Școli și biserici românești din Peninsula Balcanică. Documente (1864-1948)*, vol. I, București, Editura Universității din București, 2004, 666 p. Documentele au fost adunate și selecționate de Adina Berciu-Drăghicescu și Maria Petre. *Introducerea*, ca și studiul de față au fost alcătuite împreună cu Maria Petre.

Adriatică o leagă de Italia; insulele Marii Egee o leagă de Asia Mică (1). Astfel deasupra Peninsulei Balcanice s-au întâlnit civilizații din trei zone: din Orient, din Occident și din Nord. S-au întâlnit și s-au amestecat pe solul ei influențând mai departe civilizația românească din zona carpato-danubiano-pontică și din zona sud-est europeană.

Relieful Peninsulei Balcanice este preponderent muntos, favorizând uneori izolarea grupurilor etnice. Se poate grupa în trei mari regiuni: prima este aceea a Alpilor dinarici, a doua o constituie masivul Rodopi iar ultima este regiunea munților Albaniei, Greciei și Serbiei (2). Munții sunt acoperiți cu păduri, dar în multe locuri sunt lipsiți de vegetație, ceea ce a făcut ca așezările omenești să rămână destul de izolate, dar nu au constituit un obstacol pentru circulația populației românești și a ideilor. Regiunea este străbătută în partea nordică de un sistem hidrografic foarte complex alcătuit din: Dunăre și afluenții săi: Drava, Sava, Morava și Iskerul. La acestea se adaugă câteva cursuri de apă puțin importante: Vardarul, Struma, Marița, Neretva, Drina și Shkumbi.

Cu toată vitregia pământului, aspru și puțin ospitalier, în aceste locuri au putut să trăiască alături de greci, sârbi, croați, sloveni, bulgari și populații descendente din traci: albanezii și românii balcanici.

Locuitorii de origine romanică din sudul Dunării cunoscuți sub diverse denumiri precum: aromâni, macedoromâni, vlahi transbalcanici, fârșeroți, români epiroți, megleno-români au constituit un element deosebit din punct de vedere etnic și social, dar mai ales cultural în civilizația balcanică.

În documente, cel mai des sunt numiți *români*, așa cum aceștia înșiși se autointitulau considerându-se o parte componentă a națiunii române (3).

Despre românii balcanici ne-au lăsat relatări interesante cronicarii bizantini și cei români; au fost analizați și de reprezentanții Școlii Ardelene; generația pașoptistă și post pașoptistă s-a ocupat și ea în mod special de românii de la sud de Dunăre (4).

Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea istoria și existența românilor sud-dunăreni a devenit fie subiect de cercetare, fie obiect de controverse între etnografi, istorici, lingviști. Tot din a doua jumătate a secolului al XIX-lea de soarta românilor sud-dunăreni se vor interesa istorici, geografi, etnologi și literați apuseni, care vor călători în această zonă a Europei, lăsându-ne relatări deosebite, impresionante chiar. Viața lor, sub toate aspectele a stat în centrul istoriografiei occidentale, dar și a celei românești (5).

După anul 1945 intrând în perioada comunistă, peste soarta și istoria comunității românești din Peninsula Balcanică s-a așternut o tăcere și un dezinteres total. Școlile, liceele și bisericile le-au fost desființate, iar limba interzisă (6).

Situația românilor de peste hotare este considerată „o mare tragedie a secolului XX și XXI”. Astăzi în afara granițelor trăiesc circa 14 milioane de români, din care o bună parte se află situați geografic în jurul României.

*

* *

Românii erau foarte numeroși în Evul Mediu, în epoca modernă și în primele decenii ale secolului XX, în Peninsula Balcanică ocupând teritorii de la Marea Adriatică la Marea Neagră (7). Provinciile locuite de români și denumite *vlahii* erau următoarele: Vlahia Mare; Vlahia de Sus (Epir); Vlahia Mică (Acarnia, Ohrida, Locrida). În Serbia și Bulgaria erau: Vlahia Albă, Vlahia Rodopi, Vlahia Tracică, Vlahia Sirmium, pe râul Sava: Vlahia Bătrână sau Valahia Veche (Bosnia)(8).

De asemenea în toți munții și în mai toate localitățile din nordul Greciei continentale se aflau o mulțime de târguri și sate locuite de români. Numeroase familii românești se mai aflau în primul deceniu al secolului al XX-lea în Insulele Ionice: Corfu, Zante și în Insula Santa Maura.

Mai menționăm că grupul de români care se afla așezat în jurul Pindului se întindea de la nord-vest de Berat, în Albania, spre sud în Epir și dincolo de Kardița, în Tesalia răsfirându-se spre est în Macedonia și către sud-vest în regiunile Acarnaniei și Aspropotamului. Grupul de aromâni din vilaietul Salonicului, Xeresului, Xantelui și Monastirului era format din alte grupuri venite din Munții Gramos, Moscopole și Pind, iar prin ținuturile Meglenei prin Albania și prin Macedonia se aflau comune locuite numai de români(9).

Referitor la acest aspect, în anul 1936 cu ocazia discursului de primire în Academia Română Th. Capidan constata cu satisfacție: „Astăzi, uitându-se cineva pe harta etnografică a Peninsulei Balcanice rămâne uimit de împrăștierea lor (a românilor - n.n.) extraordinară, mai ales în părțile de miazăzi, unde aceste populațiuni se înfățișează sub o formă fragmentară față de blocul unitar și indivizibil al românismului din nordul Dunării. Prima expresie ce se desprinde din acest aspect, aproape unic în istoria unui popor, este că, oricât de răsfirate apar aceste populațiuni pe cuprinsul Peninsulei Balcanice, originea lor trebuie căutată nu numai în ținutul carpato-dunărean, dar și în Pind”(10).

În zonele și localitățile acestea s-au înființat școli și biserici prin eforturile comunităților locale, dar mai ales prin sprijinul acordat de statul român.

Toponimia este și ea o dovadă de necontestat a prezenței și păstrării elementului românesc în Peninsula Balcanică. Și astăzi sunt multe regiuni din Grecia, Bulgaria, Serbia, unde toponimia mai are încă caracter românesc.

Numărul și răspândirea actuală a românilor balcanici nu se poate stabili cu exactitate. După cercetătorul Max Demeter Peyfuss „nu pare deloc greșit să acceptăm că astăzi, în sud-estul Europei există cca 400.000 de aromâni(11).

Românii balcanici, populație minoritară aflată în sânul populației majoritare grecești, bulgărești, sârbești, albaneze au luptat pentru obținerea unor deziderate cu caracter național.

Lupta națională a românilor balcanici s-a dus pe trei planuri distincte: învățământ în limba națională, organizare bisericească proprie până la recunoașterea unui episcop român, și în cele din urmă reprezentare proporțională, pe baze etnice în diversele organisme locale. Acțiunea de trezire a conștiinței naționale a început la sfârșitul secolului al XVIII-lea, culminând în a doua jumătate a secolului următor cu înființarea de școli și biserici în limba română(12), cu sprijinul statului român.

Aspirațiile naționale ale românilor nu au vizat nici alipirea la România și nici crearea unui stat propriu în Balcani. Ei doreau drepturi cetățenești egale cu ale celorlalte națiuni ale Imperiului Otoman și autonomie culturală.

Învățământul românesc în Peninsula Balcanică

Înființarea de școli în a doua jumătate a secolului al XIX-lea la românii sud-dunăreni a fost pregătită de apariția unor lucrări cu caracter istorico-lingvistic(13).

Ideea înființării unor școli în limba română pentru românii din Balcani o observăm la conducătorii revoluției de la 1848: Nicolae Bălcescu, Dimitrie Bolintineanu, Ion Ghica, Ion Ionescu de la Brad ș.a. care sesizând prezența masivă a românilor în sudul Dunării s-au gândit imediat la aspectul educativ și religios.

Prima intervenție oficială, pe lângă guvernul otoman, privind înființarea unei școli românești pentru românii supuși otomani a făcut-o, între anii 1860-1861, Costache Negri în calitate de agent diplomatic al României la Constantinopol. El a insistat pe lângă sultan ca să se ia măsuri „pentru scăparea de la moarte ca națiune a românilor din Macedonia, Tesalia, Epir, Albania”.

În anul 1860 a luat ființă la București Comitetul Macedoromân, cu misiunea de a pregăti terenul pentru înființarea de școli și biserici printre românii din Imperiul Otoman: „Comitetul Macedoromân din București a luat însărcinarea a dirija introducerea limbii naționale în toate orașele și târgurile românești”. Sămânța fusese aruncată cu curaj și roadele nu vor întârzia să apară.

În perioada domniei lui Alexandru Ioan Cuza (1859-1866) au apărut și primele succese în „bătălia” pentru învățământ românesc în Peninsula Balcanică.

În anul 1863, Mihail Kogălniceanu, prim-ministru al României, hotăra crearea unui fond din bugetul statului pentru ajutorarea bisericilor și școlilor românești din Peninsula Balcanică.

În 29 aprilie 1864 Ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Dimitrie Bolintineanu propunea ca din fondul de 10.000 de lei prevăzut pentru susținerea școlilor din Imperiul Otoman să se trimită cât mai repede acolo o sumă de bani, întrucât acestea sunt „amenințate a se închide din lipsa banilor necesari”.

În același an, primul ministru Mihail Kogălniceanu, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Dimitrie Bolintineanu și secretarul V. A. Urechia au hotărât ca Ministerul Instrucțiunii Publice să prevadă un buget de 14.000 lei pentru ajutorarea școlilor și românilor din Balcani(14).

În anul următor s-au acordat 20.000 lei din buget pentru întemeierea unui internat la București, pentru copiii românilor din Balcani.

Dimitrie Atanasescu, proprietar al unui atelier de croitorie la Constantinopol, a aflat despre manifestul Comitetului Macedo-Român din București care-i îndemna pe tinerii români să vină la București pentru a se pregăti să devină dascăli în Macedonia. A sosit în țară și, după absolvirea studiilor la Liceul „Matei Basarab” din București, s-a reîntors în Macedonia unde, la 2 iulie 1864, a deschis în comuna Târnova prima școală românească de la sudul Dunării(15).

În 1865 s-a înființat la București Institutul Macedoromân pe lângă Biserica Sfinții Apostoli, condus de arhimandritul Averchie care avea și el drept obiectiv înființarea de școli în Balcani și formarea de cadre didactice.

După 1878 dezvoltarea învățământului s-a făcut într-un cadru mult mai favorabil creat de Tratatul de la Berlin din 1878 care confirma, printre altele, libertatea de conștiință a locuitorilor Imperiului Otoman. Dar autoritățile otomane refuzau să ia hotărâri mai îndrăznețe cu privire la drepturile românilor.

În urma presiunilor românilor, guvernul otoman va aproba, cu toată opoziția grecilor, libera practicare a învățământului în limba română. Marele vizir Savfet Pașa a emis în septembrie 1878 Ordinul viziral nr. 303 prin care cerea autorităților locale (valiului Salonicului și Ianinei, valiul, în epocă, era guvernatorul unui vilaiet) să nu împiedice funcționarea școlilor române(16).

La elaborarea și emiterea acestui act o contribuție esențială a avut profesorul Apostol Mărgărit. Consecințele au fost deosebit de importante pentru învățământul românesc, numărul școlilor a crescut cu câteva zeci în numai câțiva ani.

Situația școlilor române din Turcia a fost încredințată de către guvernul român unui Inspector General al Școlilor Române din Balcani, funcție ce va fi deținută din 1878 și până în 1902 de profesorul Apostol Mărgărit. Sediul Inspectoratului General se afla la Bitolia.

După aceea, ministrul Instrucțiunii Publice, Spiru Haret, a decis desființarea Inspectoratului și înlocuirea acestuia cu Administrația Școlilor și Bisericilor Române din Turcia, care își avea sediul tot la Bitolia. Conducerea acestei Administrații a fost încredințată lui G.C. Ionescu. În 1906 Administrația a fost iarăși transformată în Inspectorat, condus de N. Tacit care era ajutat de cinci revizori școlari.

Reacția grecilor la constituirea atâtor școli (și biserici) ale românilor nu a întârziat să apară. Ei au denunțat permanent autorităților otomane pe institutorii români drept un pericol la adresa statului otoman; apoi au împiedicat prin orice mijloace - cum ar fi ruperea cărților, scoaterea preoților de la slujba religioasă - introducerea limbii române în școli și biserici(17).

Guvernul grec a avut o politică specială vis-à-vis de autoritățile otomane modificându-și-o în funcție de succesele obținute de bulgari, sârbi, albanezi. Politica lor s-a concretizat în acțiuni care au mers de la susținerea financiară a școlilor grecești până la organizarea de bande teroriste(antartați)(18) în Grecia, care treceau în Macedonia(19), sau în Epir și în Tesalia și unde prin teroare, și uneori chiar prin crime, impuneau locuitorilor să se declare greci.

După felul în care au răspuns prigonirilor la care au fost supuși, românii din Balcani s-au împărțit în două categorii:

a) românii naționaliști, aceia care au îndurat toate prigonirile: turcești, bulgărești, grecești, sârbești, păstrându-și limba, religia, obiceiurile și conștiința națională românească. Ei și-au trimis copiii la școlile românești și au frecventat bisericile românești. În regiunile unde nu existau școli, biserici sau preoți români, românii naționaliști preferau să-și lase copiii nebotezați, decât să accepte să li se dea nume grecești sau bulgărești, sau sârbești, de pe listele oficiale date de Patriarhia de Constantinopol(20).

b) „grecomanii” sau „rengații” care se împotriveau curentului național, situându-se de partea grecilor și s-ar părea că adesea aceștia urmăreau succes economic, social și politic. Numărul acestora era mult mai mare decât cel al românilor naționaliști.

În anul 1879 a luat ființă la București Societatea de Cultură Macedoromână. Scopul ei era acela ca, în limitele legilor și obiceiurilor din Imperiul Otoman, să contribuie la răspândirea prin școli a limbii române, să „stăruie pentru buna stare a bisericilor și comunităților românești de-a dreapta Dunării și de peste Balcani, să supravegheze mersul școlilor deja

existente și să înființeze altele noi”. De asemenea, școlile urmau să fie dotate „cu cărți, biblioteci, aparate” și să se „îndemne la editarea de cărți pentru românii din acele părți”(21). Înființarea acestei Societăți a determinat din nou revolta Patriarhului Constantinopolului, Ioachim al III-lea care, în 8 decembrie 1879 adresa o Enciclică Patriarhală Mitropolitului Pelagovici îndemnându-i: „să lucrați (...) de acord cu autoritățile locale și să vegheați așa încât Biserica să fie la adăpost de cele mai mici lucrări ale propagandei române”(22).

Confruntările cu ostilitatea grecilor au continuat. Grecii au mers până acolo încât au susținut că nu există români în Macedonia, Epir, Tesalia, Grecia continentală, Albania, ci numai „elinovalahi, adică greci care vorbesc românește”. Într-un document din martie 1886 emis de consulul grec Panurias din Bitolia, și adresat lui Pikion, institutor și agent pansenist din Kastoria (Macedonia) se afirma că: „Sub raport etnologic, elementul românesc este aproape necunoscut în Europa. De aceea să ne ferim de a pronunța sau de a aminti cuvântul *român* (subl. ns.). Astfel în toate numirile care arată originea sau existența românilor, de exemplu Vlaho-Clisura, Vlaho-Livada, trebuie scos cuvântul Vlaho și să nu se scrie decât Clisura, Livada. Cuvântul *român* nu trebuie să figureze nicăieri”(23). Aceleași idei au fost susținute și în presa grecească din Peninsula Balcanică și din România(24).

Totuși, până în anul 1880 s-au deschis 24 de școli românești, dintre care 7 pentru fete și un gimnaziu la Monastir; 5 pentru băieți la Moloviște, Megarova, Băiasa, Grebena, Samarina; clase secundare la Crușova și o școală mixtă la Constantinopol(25).

O nouă statistică făcută pe anul 1893, indica existența a 75 de școli primare românești, dintre care 55 de băieți și 20 de fete, un liceu de băieți la Bitolia (1880), un gimnaziu și o școală normală de fete la Bitolia (1888). Populația școlară era de 3.500-4000 de elevi și eleve(26).

În anul 1900 existau în Imperiul Otoman (partea europeană) 113 școli primare de fete (25), de băieți (54), mixte (34), 5 școli secundare românești și peste 30 de biserici în care slujba se oficia în limba română. Autoritățile otomane au intervenit pe lângă Patriarhul de la Constantinopol să permită preoților și comunităților aromâne să officieze în limba română, însă nu au permis înființarea unei mitropolii românești sau a unui episcopat așa cum aveau bulgarii și sârbii din imperiu(27).

Apoi, în anul 1902-1903 situația școlară era următoarea: circumscripția Albania - 10 școli; circumscripția Bitolia - 27 școli; circumscripția Epir - 23 școli.

Statul român a continuat, în toată această perioadă, subvenționarea școlilor și bisericilor române și îmbunătățirea modului lor de administrare.

De altfel de la sfârșitul secolului al XIX-lea, opinia publică românească, numeroși oameni politici români au fost preocupați de soarta românilor balcanici, fiind socotită cu predilecție o „chestiune de stat”(28).

În anul 1903, cu ocazia dezbaterilor din Adunarea Deputaților, Ioan I. C. Brătianu, în calitate de ministru de externe, declara: „Noi dorim să întreținem relațiunile cele mai cordiale cu statele vecine, să punem de acord interesele respective, întrucât vom ști, apărând pe ale noastre, să respectăm legitimele drepturi ale amicilor noștri. Voim să ajutăm dezvoltarea culturală a unui neam cu care ne găsim în legături de simțăminte și de origine, dorim ca întreaga populație din Imperiul Otoman să aibă condițiile civilizate de viață și relații pașnice cu întregul Orient al Europei”(29). Această susținere culturală avea temeuri puternice în istoria relațiilor româno-balcanice. România a susținut mișcarea națională a românilor balcanici prin ajutoare de natură materială și pe cale diplomatică.

După stingerea conflictului dintre inspectorul Apostol Mărgărit și o parte a personalului didactic, administrația școlilor și bisericilor a fost pusă sub conducerea Legației de la Constantinopol și a consulatelor de la Salonic, Monastir și Ianina. Au fost numiți noi revizori școlari care controlau activitatea școlilor române din imperiu și interveneau la autoritățile locale pentru obținerea autorizațiilor de funcționare.

În anul școlar 1903-1904 au funcționat în Imperiul Otoman 84 de școli primare române repartizate astfel în cele 4 circumscripții: 10 în Albania, 26 în Bitolia, 25 în Epir și 23 în Salonic, cu un număr total de 3.500 de elevi pregătiți de 110 institutori și institutoare. Situația școlilor secundare române era următoarea: liceul român din Bitolia, condus de Adam Coe, avea 100 de elevi bursieri, pregătiți de 16 profesori, Școala normală-profesională de fete din Bitolia avea 40 de eleve bursiere și 9 profesoare, Școala comercială din Salonic avea 47 de elevi, dintre care 40 bursieri, pregătiți de 8 profesori și 2 maștri, iar Școala comercială din Ianina avea 55 de elevi, dintre care 40 bursieri și 9 profesori.

Bisericile în care se oficia în limba română erau: Pleasa, Nicea, Șipca, Elbasan și Moscopole în circumscripția Albania, deservite de 5 preoți; Crușova, Gopeși, Hrupiștea, Ohrida, Vlaho-Clisura în circumscripția Bitolia, deservite de 11 preoți; Abela-Grebena, Perivole-Grebena și Turia în circumscripția Epir, deservite de 5 preoți; Doliani, Lumnița, Huma, Lunguța, Oșani, Murihova, Livezi, Cupa și Fetița în circumscripția Epir, deservite de 22 preoți. Pentru școlile primare și secundare române, pentru preoți și bursierii români din țară și de la Constantinopol, statul român a alocat, în anul școlar 1903-1904, 335.000 de lei(30).

Puternica răscoală din Macedonia din vara anului 1903 și noua organizare a provinciei condusă de Hilmi pașa, asistat de doi delegați, unul din partea Rusiei și unul din partea Austro-Ungariei, cu o jandarmerie reorganizată de un general italian și încadrată cu ofițeri străini, a dus la schimbarea atitudinii autorităților otomane și la oprirea parțială a abuzurilor(31).

În această conjunctură Imperiul Otoman își dezvoltă relațiile politice cu România, iar sultanul îi promitea în 1905 ministrului român la Constantinopol, Alexandru Lahovari, că va recunoaște toate doleanțele aromânilor, dar îi este greu să semneze o iradea definitivă. Alexandru Lahovari i-a sugerat ministrului de externe român să ceară intervenția ambasadei germane(32) pentru a-l convinge pe sultan.

În februarie 1905 se deschidea Consulatul român de la Ianina, iar în martie același an s-au petrecut crimele de la Negovan, cărora le-au căzut victime preoți și membri ai comunității aromâne.

Profesorii N. Tacit și Andrei Balamace, revizori ai școlilor române, aflați în inspecție în vilaietul Ianina, au fost arestați de valiul Osman Pașa la instigația grecilor. Ministrul Alexandru Lahovari a adresat guvernului otoman un ultimatum și a cerut eliberarea profesorilor arestați și promulgarea grabnică a unei iradele în care să se recunoască formal naționalitatea aromână, bucurându-se de toate drepturile celorlalte naționalități din imperiu.

Sultanul, constrâns de amenințarea ministrului român că va părăsi postul în termen de 10 zile, dădea la 9/22 mai 1905 Iradeaua imperială prin care se recunoștea și se permitea libera folosire a limbii române în școli și biserici și se acorda și o teșcherea Ministerului de Justiție și Culte(33).

Succesul obținut prin acest act otoman, Iradeaua, deși parțial, întrucât nu prevedea înființarea unei mitropolii românești, a format baza legală a organizării și întăririi comunității aromâne, care, sprijinite material de statul și diplomația română, va dezvolta în continuare școlile și bisericile românești în Imperiu.

Astfel se înființa la Constantinopol o școală primară română cu 70 de elevi și eleve, condusă de I. D. Hondrosom și un internat universitar român condus de N. Papahagi, care avea, în 1908, 20 de studenți bursieri.

În anul școlar 1908-1909 funcționau în Imperiul Otoman 99 de școli primare române repartizate astfel: 25 în circumscripția Bitolia, 15 în circumscripția Corița-Elbasan, 15 în circumscripția Grebena-Elasona, 9 în circumscripția Ianina, 17 în circumscripția Salonic, 9 în circumscripția Veria și 9 în circumscripția Kosovo. De asemenea în 43 de localități slujba religioasă se oficia în limba română(34).

În ceea ce privește salariile preoților, datorită luptei dintre propaganda religioasă greacă și română, enoriașii se obișnuiseră să nu mai plătească nimic preoților pentru slujbe, aceștia întreținându-se numai din subvenția primită de la statul român (35).

Evenimentele din Turcia au făcut ca după 1910 să fie adoptată o nouă formă de conducere a școlilor prin intermediul Eforiilor școlare.

Cu toate greutățile întâmpinate din partea autorităților otomane care amânau acordarea autorizațiilor de funcționare pentru școlile române, sub presiunea și influența grecilor, cu toate prigonirile religioase, precum și din cauza divergențelor ce existau între membrii comunităților aromânești, provocate îndeosebi de grecomanii, școlile și bisericile românilor au continuat să existe și să funcționeze și în primele două decenii ale secolului al XX-lea. În total, în ajunul războaielor balcanice (1912-1913) au funcționat în Turcia europeană 92 de școli primare, 6 secundare, cu un număr de 3850 de elevi.

Tratatul de pace de la București din 28 iulie/10 august 1913 a stabilit o nouă realitate politică în Peninsula Balcanică. Cele trei state balcanice Bulgaria, Grecia și Serbia se obligau, printr-un schimb de scrisori realizat cu primul ministru al României Titu Maiorescu, să acorde autonomie școlilor și bisericilor românilor din țările lor, care să poată să fie subvenționate de statul român sub supravegherea guvernelor țărilor respective și să recunoască pentru români un episcopat distinct.

Toate statele balcanice au admis după 1913 existența școlilor macedo-române, cu excepția Serbiei care considera tratatul de la București caduc pentru ea, respingând recunoașterea autonomiei școlilor și bisericilor din Macedonia sârbească unde s-au închis toate școlile primare de băieți și fete, un liceu, o școală normală, 10 biserici.

În Grecia, în schimb, situația a fost mai bună, mai ales sub guvernele democratice de după 1913. Acordul cultural bilateral încheiat cu statul grec relativ la autonomia școlilor primare și secundare românești și dreptul guvernului român de a le subvenționa s-a încheiat în iulie/august 1913 și era una din anexele tratatului de la București din 1913. Acesta prevedea autonomia școlilor și bisericilor aromânilor și crearea unui episcopat român, finanțat de statul român dar sub supravegherea guvernului elen. Manualele de religie erau întocmite de autoritățile ecleziastice române, iar cele didactice și școlare după programele Ministerului Instrucțiunii Publice.

În 1914 în Macedonia funcționau 91 de școli primare, cu 111 institutori, 76 de institutoare, 53 preoți, 1 liceu, 2 școli comerciale și 1 școală normală de fete(36).

Declanșarea primului război mondial, la mai puțin de un an de la semnarea tratatului de la București, aducea importante modificări și în spațiul sud-est european. În toate statele balcanice, mii de români au fost mobilizați și trimiși pe diverse fronturi, iar școlile și bisericile lor au fost din nou închise. În august 1916 populația bărbătească din Macedonia ocupată, rămasă în urma mobilizării anterioare, a fost trimisă în lagăre de concentrare sau la minele de cărbuni de la Svistov, de unde mulți români nu s-au mai întors.(37) În urma operațiunilor militare care s-au desfășurat în Macedonia multe sate românești au fost prădate sau distruse. Turmele de oi au fost rechiziționate pentru nevoile armatei, au izbucnit epidemii, îndeosebi de holeră. Autoritățile bulgare au introdus limba bulgară în școli și biserici și au trecut la distrugerea cărților românești, inclusiv a celor de cult. Fenomenul de emigrare în România a atins cote maxime, mai ales după Conferința de pace de la București din 1913 când toți românii balcanici puteau deveni cetățeni români, indiferent de locul în care continuau să trăiască.

La Conferința de pace de la Paris, alături de delegații români au fost trimiși și delegați ai Societății de Cultură Macedoromâne, ai Comitetului românilor din Valea Timocului cărora li s-au adăugat reprezentanți ai Comitetului pentru apărarea drepturilor culturale și spirituale ale românilor, constituit la Vidin în martie 1919. Aceste organizații românești au alcătuit o serie de memorii pe care le-au înaintat forurilor Conferinței de pace, dar ele nu au avut urmări deosebite. Singurul rezultat pozitiv, art. 12 al tratatului de pace de la Sèvres cu Turcia, prin care Grecia se obliga să acorde autonomie locală comunităților române din Pind în probleme școlare și religioase, a fost eludat prin prevederile tratatului de la Lausanne. Aplicarea prevederilor tratatului minorităților de către statele din sud-estul Europei, care ar fi putut să asigure condiții de manifestare românilor sud-dunăreni, s-a izbit însă de rezerve și chiar de reacții negative.

În timpul dominației turcești în Albania au existat 17 școli românești și un gimnaziu la Berat după cum urmează: câte două școli primare în localitățile Corcea, Pleasa, Moscopole, Berat, Elbasan și câte o școală primară în localitățile Lunca, Nicea, Biscuchi, Șipsca, Ferica, Grabova, Lușnia-Carbunari(38). Într-un referat din decembrie 1922, Petre Marcu, șeful Serviciului Școlilor și Bisericilor Române din Peninsula Balcanică arăta: „...Albania a fost teatru de luptă din anul 1912; devastată de greci și de sârbi, secătuită de armatele de ocupație austriece, italiene, franceze, populația este redusă azi la sărăcie. Toate localurile noastre de școală din Berat, Elbasan, Ferica, Lușnia, Grabova, Lunca, rechiziționate de armatele de ocupație, sunt lipsite de mobilierul școlar. Din 1914 și până azi au

funcționat numai școlile din circumscripția Corița și Pleasa și o școală mixtă la Șipsca.”(39)

În memoriul din 8 iulie 1926 al Ministerului Afacerilor Străine din România, privind școlile și bisericile românești din Albania se sintetizau acțiunile întreprinse de ministrul României la Tirana, profesorul Simion Mândrescu. Convenția care fusese pregătită cu Mufid Bey Libohova n-a mai putut fi semnată datorită căderii guvernului. Negocierile au fost reluate cu noul guvern și cu președintele Ahmed Zogu, discutate în Consiliul de Miniștri al Albaniei la 9 octombrie 1925, care a fost de acord cu perfecționarea activității școlilor românești de la Corcea, Pleasa și Șipsca. În noiembrie 1925 Simion Mândrescu era înștiințat de A. Vrioni că: „Guvernul albanez, pentru a satisface cererea dreaptă a României va face toate înlesnirile pentru deschiderea de școli românești în comunele cu populație românească cu condiția ca deschiderea acestor școli să fie cerută de comunitățile respective”(40).

La 1 februarie 1926, Ministerul de Externe al Albaniei dădea următoarele dispoziții: introducerea limbii române în școlile primare cu număr suficient de elevi români, admitea înființarea clasei I de liceu la Corcea cu elevi de la școlile din Corcea, Pleasa și Șipsca și era de acord cu înființarea fie a unei școli profesionale de fete sau a unei școli de meserii. De asemenea era autorizată Crucea Roșie Română și nu statul român ,să înființeze două internate cu câte 50 de locuri, unul de băieți și unul de fete, cu condiția ca acestea să fie întreținute integral de aceasta.(41)

Noul program al Ministerului Instrucțiunii Publice pentru românii din Albania, prevedea pentru anul școlar 1926-1927 reînființarea școlilor românești care existau în anul 1912, deschiderea la Tirana a două școli primare, una de fete și una de băieți, a două internate întreținute de Crucea Roșie Română, a câte unei școli mixte la Durazzo, Elbasan, Berat, Fieri, Premet, Nicea, Grabova, Lunca, Valona, Cavaia, Ferica, precum și reorganizarea liceului de la Corcea(42). Înființarea multora dintre acestea a rămas în fază de proiect.

Noul ministru al României la Tirana, Trandafirescu, primea în anul 1926 asigurări din partea ministrului de externe A. Vrioni și președintelui Senatului, Pandele Evanghele, că în toamna anului 1926 liceul din Corcea va funcționa și se vor înființa școli românești la Nicea, Grabova, Lunca și Elbasan, cu condiția ca profesorii să fie supuși albanezi și să fie plătiți de statul albanez.. În raportul din 26 mai 1926, Trandafirescu arăta că a trimis în România 94 de elevi bursieri din Albania, din care se vor recruta viitoarele cadre didactice pentru școlile românești din această țară.(43)

Toate aceste eforturi nu au avut nici un rezultat. În toamna anului 1927, statul albanez a etatizat toate școlile, inclusiv școlile românești din Corcea, Pleasa și Șipsca. Autoritățile albaneze au numit în locul lui Cupan Araia, ca director al școlii din Corcea, pe preotul Cotta Balamace. Între acesta și Dumitru Teja, președintele comunității române din Corcea, a izbucnit un puternic conflict. Societatea de Cultură macedoromână cerea Ministerului Instrucțiunii Publice destituirea tuturor institutorilor care primiseră să lucreze în școlile etatizate.(44)

Mai multe memorii adresate de Cotta Balamace, Ministerului Instrucțiunii Publice din România și Patriarhului României lămurau situația: „...am primit provizoriu a funcționa la școală cu scopul de a salva cea din urmă scântei, având convingerea că guvernul român va interveni pe lângă guvernul albanez. Odată închise școlile așa rămâneau, după cum au rămas și celelalte din întreaga Albanie.”(45)

În toamna anului 1930, în urma eforturilor diplomatice depuse de noul ministru al României la Tirana, Vasile Stoica, școlile din Șipsca și Corcea erau redat comunităților românești, era numit director N.H. Balamace, iar institutori Cotta Balamace și Elena Balamace.(46) În anul 1937 se mai obținea deschiderea a încă 5 școli românești la Dișnița, Lunca, Grabova, Moscopole și Nicea. Institutorii erau plătiți de statul albanez, dar primeau și din partea statului român, în completare, o indemnizație de 1200 lei lunar. Aceasta le-a fost achitată constant în perioada 1 septembrie 1937 - 1 septembrie 1939 prin consulatul României de la Tirana.(47) În anul școlar 1939-1940 în cele 7 școli românești din Albania au învățat 362 de elevi, sub îndrumarea învățătorilor Christache Simancu, Urania Atanas (Corcea), Iovan Poppa (Moscopole), Petre Belba (Lunca), Adam Muși (Șipsca), Vasile Balamace (Nicea) și Nuci Condili (Dișnița). La școala din Grabova nu s-a predat în limba română decât până în decembrie 1939, deoarece învățătorul Procop Pescazini transferat, a fost înlocuit cu o învățătoare albaneză.(48)

În timpul celui de-al doilea război mondial situația școlilor românești din Albania s-a înrăutățit. Suplimentul convenit cadrelor didactice nu a mai fost plătit la timp, iar o parte din școli au fost distruse de bombardamente. Raportul preotului Cotta Balamace din 7 noiembrie 1941 arăta că funcționau numai școlile din Corcea, Moscopole și Șipsca reparate cu banii comunităților române, cele din Dișnița, Nicea, Grabova și Lunca nu funcționau, nefiind reparate.(49) În anul 1944 mai funcționa numai școala română din Corcea cu învățătorii Christache Simancu, Urania Athanas, Vasile Balamace și Vasile Cicani.

Prin decretul lege nr. 2695 din 1 august 1938, statul român a înființat Institutul Român din Albania cu sediul la Santi-Quaranta (Zogoj). Marele savant Nicolae Iorga a primit de la guvernul albanez un teren la Santi-Quaranta pe care l-a cedat statului român, cu obligația de a se construi acolo un institut. Scopul acestuia era „...de a cunoaște cât mai bine trecutul străvechi și viața prezentă a Europei de sud-est în legătură cu originile de civilizație și de rasă ale poporului nostru și de a realiza o strânsă colaborare a cercetătorilor de la noi și a celor din Balcani, cu aceleași preocupări. Institutul este o cheazășie a identității de obârșie și a raporturilor de prietenie ce unesc națiunea noastră cu cea albaneză.”(50) Pe lângă institut se crea o misiune arheologică, se puteau întreprinde cercetări de istorie, filologie, etnografie ce puteau fi publicate în buletinul institutului *Illyrica*. Conducerea a fost încredințată marelui istoric Nicolae Iorga, cel care elaborase prima istorie a Albaniei și care l-a desemnat ca director delegat pe prof. univ. Dumitru Berciu(51).

În 1943, profesorul Dumitru Berciu arăta într-un memoriu că institutul fusese transformat în spital de campanie și bombardat în mai multe rânduri de aviația italiană(52). Întregul inventar al institutului, în valoare de peste 1000000 lei dispăruse. Profesorul Dumitru Berciu propunea transferarea sediului institutului la Tirana, unde se găsea un puternic centru românesc și deschiderea unei școli primare la Tirana „...reparându-se o nedreptate din trecut când guvernele albaneze nu au îngăduit funcționarea unei școli românești în capitala Albaniei”. Profesorul menționa de asemenea „...situația tristă a școlilor și bisericilor românești din Albania cu localuri în ruină, cu învățători și preoți neplătiți la timp și persecutați de autoritățile locale.”(53)

Într-un memoriu din 5 martie 1943 care era o completare a acestuia, prof. D. Berciu solicita ca „directorul Institutului să aibă controlul școlilor și bisericilor din Albania”, se propunea de asemenea ca pe lângă Institut să se înființeze un Liceu românesc la Tirana, pe lângă școala primară(54).

În Bulgaria românii au trăit grupați în mai multe zone: Vidin, Valea Timocului, Sofia și grupuri de păstori nomazi în munții Rodopi, munții Rilei și regiunea Giurmaia, numărul lor ridicându-se în 1923, la cifre între 150000 și 80000.(55) Pe baza schimbului de scrisori efectuat între Titu Maiorescu și D. Toncev odată cu încheierea tratatului de pace de la București, s-au deschis două școli românești la Sofia și la Giurmaia. Așa cum rezultă din memoriul directorului școlii primare din Giurmaia din anul 1924, școala și biserica din această localitate au fost distruse în timpul războaielor balcanice, iar autoritățile bulgare au permis redeschiderea școlii abia în anul 1920.(56) În continuare directorul arăta „...am avut fericirea să constat că

acolo există români foarte buni...Luând seama de aceasta, subsemnatul în unire cu fruntașii românilor am hotărât să reclădim școala și biserica deschizând o listă de subscripție pentru românii de acolo care deși în majoritate sunt oameni lipsiți de mijloace, când a fost vorba însă de școală și de biserică au subscris suma de 200000 leva.”(57)

În anul 1924 la cererea comunității române din Sofia, Ministerul Instrucțiunii Publice aproba înființarea gimnaziului pe lângă școala primară română din această localitate. Prin ordinul nr. 173051 din anul 1934, gimnaziul român a fost transformat în Institutul român din Sofia. Statul român a plătit arhitectului N. Torbu suma de 2096000 leva pentru construirea clădirii institutului.(58) Directorul institutului, profesorul P.Caraman, arăta într-un memoriu din anul 1935 că un mare număr de elevi români din Bulgaria au dorit să se înscrie în clasa V-a de liceu, însă institutul nu a putut să-i cuprindă pe toți. Directorul arăta că subvenția primită din partea Ministerului Instrucțiunii Publice, de numai 5000 de lei pentru manuale era insuficientă, întrucât elevii liceului deși dotați, proveneau din familii sărace și încheia „...Dacă statul român nu le dă burse, ei nu pot veni să învețe carte românească, iar dacă nu le dă cărți, ei nu și le vor putea cumpăra.”(59) Ministrul României la Sofia, Vasile Stoica intervenea și el la Ministerul Instrucțiunii Publice, în anul 1934 și obținea 30 de burse a 750 de lei lunar, pentru institut și întreprindea demersuri pentru dreptul de publicitate a liceului în Bulgaria. Liceul nu obținuse acest drept nici în anul 1944 iar absolvenții săi nu se puteau înscrie din această cauză la Universitatea din Sofia.

Pe lângă Institutul român din Sofia mai funcționa o grădiniță de copii și școala primară. Treptat, prin eforturile cadrelor didactice și cu sprijinul Ministerului Instrucțiunii Publice din România în liceu au fost înființate laboratoare de științe naturale, fizică și chimie și o bibliotecă cu 6000 de volume.(60)

Istoricul Constantin Velichi, profesor al Institutului, arăta într-un memoriu din anul 1944 că această bibliotecă era frecventată nu numai de români ci și de alți studenți ai Universității din Sofia. Datorită bombardamentelor din timpul celui de-al doilea război mondial, Institutul a fost mutat temporar la Giumaia, unde și-a continuat cursurile. Statul român îl finanța în anul școlar 1944-1945 cu 2800000 lei.(61)

Școala primară română din Giumaia, depopulată după cedarea Cadrilaterului, (1940), prin emigrarea românilor în țară, mai avea în anul școlar 1943-1944 11 elevi, iar în anul școlar 1944-1945, 4 elevi. Directorul acestei școli, Radu Preda arăta că nu putuse să țină nici cursurile de vară de la Cicalița și Argaci „...pentru că aceste regiuni sunt bântuite de bande

comuniste”(62). Deși obținuse autorizație de funcționare pentru școală de la autoritățile bulgare și pentru anul 1944-1945, Ministerul Educației Naționale din România, însărcina preotul de la biserica română din Giurmaia, să se ocupe de educarea celor 4 elevi români, întrucât nu putea plăti un învățător pentru un număr atât de mic de elevi.

Conform decretului guvernului bulgar nr. 127 din 30 mai 1945, cursurile școlilor românești din Bulgaria urmau să fie desființate(63). România va închide școala din Sofia în septembrie 1947, atunci când guvernul bulgar acordase acestuia dreptul de publicitate. Profesorii școlii se ofereau să primească salariile în leva și nu în franci elvețieni, însă statul român nu va reveni asupra măsurii luate, „considerându-se de către Guvernul R.P.R. că nu este justă susținerea acestor școli într-o țară prietenă”(64)

În Grecia, românii în număr de aproximativ 160.000 în 1941, locuiau în 3 grupuri compacte: Meglenia, Veria, Pind și în grupuri răzlețe în Tesalia și Olimp, Seres-Cavalla și Salonic. Vasile Stoica arăta că populația românească din Grecia era inegală în privința conștiinței naționale: cea din zonele Pind și Veria cu un puternic sentiment românesc, cea din orașe, influențată puternic de mediul grecesc, mai puțin rezistentă asimilării, iar populația transhumantă „...n-are decât un sentiment de coeziune etnică, de încredere față de cei de limbă românească și de bănuială față de cei de altă limbă.”(65)

Școlile românești din Grecia au funcționat în perioada interbelică pe baza consensului tacit dintre statul român și cel elen: „...Ele n-au fost nici școli de stat, nici școli întreținute de populația română respectivă, ambele cazuri prevăzute de regimul minoritar al tratatelor de pace, ci de statul român prin îngăduința tacită a statului elen. Fără concursul financiar al statului român, școlile românești ar dispărea, fiindcă populația nevoiașă nu ar putea întreține școlile”(66).

Până în anul 1923, Ministerul Instrucțiunii Publice a controlat cele 26 de școli primare și 4 școli secundare românești din Grecia prin revizori școlari. În acest an s-a înființat pe lângă Administrația Școalelor și Bisericilor din Grecia un Consiliu Administrativ Permanent. La 1 octombrie 1926, această administrație a fost înlocuită de comitete (eforii) școlare locale, iar controlul a fost înlocuit cu cel al directorului celei mai înalte școli din circumscripția școlară respectivă. Legațiile și consulatele României coordonau activitatea acestor comitete și gestionau fondurile ordonanțate lor. În ceea ce privește localurile de școli, majoritatea erau proprietatea statului român sau a comunităților românești, altele erau închiriate. În zona munților Pind, unde populația românească era transhumantă, școlile aveau

cursuri de iarnă și de vară, după cum se deplasau comunitățile cu turmele de oi. În astfel de cazuri, cursurile se desfășurau în condiții improprii, în colibe: Fetita, circumscripția Salonic, Mavronovo, Mandalovo, Babiani, Drenovo în circumscripția Meglenia.(67) Unele localuri de școli românești au fost confiscate de greci precum cele din Livezi, Oșani, Lunguța, Târnareca și Liumnița. Pentru localurile de școli din comunele Liumnița și Oșani autoritățile grecești au oferit 5000 de drahme, dar guvernul român a refuzat și a răspuns: „...guvernul elen ni-i dator nu cu oferte de acest gen ci cu retrocedarea localurilor de școli și biserici ce ne-au aparținut până în anul 1912.”(68)

În anul școlar 1939-1940 au funcționat în Grecia 29 de școli primare cu 60 de învățători și 950 de elevi și 4 școli secundare cu 54 de profesori și 477 de elevi și anume: un liceu comercial de băieți și un gimnaziu profesional de fete la Salonic, un liceu de băieți la Grebena și un gimnaziu la Ianina. Pe lângă școlile secundare funcționa câte un internat întreținut de statul român. Programa analitică era cea oficială din România, la care se adăuga limba greacă, istoria și geografia Greciei. România a plătit pentru acest an școlar 3500000 lei pentru salariile învățătorilor, 4908000 lei pentru ale profesorilor, iar pentru întreținerea internatelor și pentru chiriile localurilor de școli 5387100 lei.(69)

Declanșarea celui de-al doilea război mondial și ocuparea Greciei mai întâi de trupe italiene și apoi germane, a influențat negativ asupra funcționării școlilor românești din această țară. În anul școlar 1940-1941, acestea au fost închise. Ele vor fi redeschise în toamna anului 1941 în condiții extrem de grele. Într-un raport al însărcinatului cu afaceri al legației României la Atena, Radu Arion, din decembrie 1941, se arată că localurile de școli și internate din Ianina și Grebena au fost evacuate de trupele italiene, iar o parte a mobilierului a fost distrus sau luat de trupele grecești sau italiene. Clădirile au suferit stricăciuni. Totuși cursurile au putut începe la aceste școli la 24 septembrie 1941, iar la Liceul Comercial și la Gimnaziul de fete din Salonic, la 16 noiembrie 1941. Radu Arion solicita aprovizionarea cu alimente și combustibil a școlilor, a personalului didactic și bisericesc român din Grecia, dar și a „...populației noastre aromâne înfometate. Aduag că venirea din țară a alimentelor...ar face aici o impresie extraordinară asupra sufletului și cugetului tuturor aromânilor, învederând încă o dată dorința țării noastre de a-i ajuta.”(70)

Guvernul român a elaborat în februarie 1942 cadrul legal de aprovizionare cu alimente a școlilor și personalului didactic român din această țară. Legea 111 din februarie 1942 stabilea ca cerealele și produsele alimentare destinate școlilor și comunităților române din Grecia să fie

trimise prin Institutul Național al Cooperației și distribuite prin Societatea de Cultură Macedoromână.(71)

Pentru stimularea personalului didactic și administrativ din Grecia a fost adoptată legea 642 din martie 1942, deschizându-se un credit extraordinar de 3000000 lei, prin care acesta era răsplătit cu o îndemnizație egală cu 50% din salariul bugetar „...pentru îndeplinirea datoriei și asigurarea intereselor culturale românești din Macedonia, în condiții foarte grele, pe intervalul de timp de la 1 octombrie 1941 până la 31 martie 1942.”(72)

Anul școlar 1943-1944 a început pentru școlile secundare române din Grecia la 3 octombrie 1943 la Liceul Comercial din Salonic, cu 123 de elevi; la 17 octombrie 1943, la Școala profesională de fete din Salonic, cu 84 de eleve; la 1 noiembrie 1943, la Liceul teoretic din Grebena, refugiat la Salonic, cu 149 de elevi și la 10 ianuarie 1944 la Gimnaziul din Ianina.(73) În școlile primare române din Grecia au urmat în același an școlar, 1492 de elevi, dar soarta multora dintre aceste școli a fost tragică, asemeni populației române din această țară. Între 18-24 octombrie 1943 au fost bombardate și arse total 13 comune românești, iar în aprilie și mai 1944 alte sate românești. Inspectorul general David Blidariu raporta la 8 iunie 1944: „...e greu de precizat numărul victimelor din populația civilă românească, provocat de ciocnirile dintre rebeli și armata de ocupație, de răzbunări locale, de acțiunile revoluționarilor sau de represaliile armatelor”.(74)

Cu toate acestea, la sfârșitul lunii mai 1944, când au fost închise cursurile școlilor secundare române, 8 absolvenți ai Liceului Comercial din Salonic și 10 absolvenți ai Liceului din Grebena, refugiat la Salonic, au luat examenul de bacalaureat. Era ultima promoție care obținea diplome pe care nu le puteau folosi însă pentru că legislația greacă nu le echivala.(75)

Din raportul profesorului Caius Jiga din iulie 1945, aflăm că în timpul bombardamentelor din august 1944 de la Salonic: „...toate școlile române din acest oraș și majoritatea locuințelor profesorilor care se aflau în apropierea instalațiilor militare, au fost distruse. Ce n-a fost distrus atunci, a fost devastat ulterior de antați. Avera școlilor poate fi considerată ca pierdută... Se știe că mulți din profesorii localnici de la Salonic și Grebena au fost arestați de autoritățile grecești, suferind chiar maltratări. Situația lor este cu totul nesigură datorită tensiunii dintre cele două partide. Venirea lor în țară ar fi o salvare.”(76)

Statul român, deși într-o situație deosebit de grea, nu i-a uitat nici acum pe acești apostoli ai școlilor române din Grecia și a trimis suma de 15472257 lei pentru salariile și pensiile restante pe perioada 1 septembrie

1944- 31 martie 1945 și 18505300 pentru perioada 1 aprilie-31 decembrie 1945.(77)

După încheierea războiului, în februarie 1946, „guvernul grec a dispus închiderea școlilor românești, preluarea imediată a imobilelor, mobilierului și arhivelor, instituțiilor școlare din Grecia și expulzarea în masă a profesorilor de supușenie română”(78). Autoritățile polițienești au închis în lagăr pe toți profesorii găsiți la Atena. Astfel, școlile românești și apoi bisericile românești întreținute cu atâta efort de statul român și comunitățile locale, timp de aproape un secol au fost lichidate.

În 1948 toate bisericile românești au fost închise de guvernul grec. O parte din personal a fost angajat de bisericile grecești. Până în anul 1949 personalul a fost plătit de statul român(79). Preoții care aveau cetățenie română au fost expulzați.

În 1958 statul român a inițiat o acțiune de ajutorare a călugărilor români athoniți. Astfel, preotul Moiescu a făcut o vizită în Grecia și a predat din partea Bisericii Ortodoxe Române două vagoane de alimente (grâu și porumb), și obiecte bisericești. Ulterior, o nouă acțiune a Bisericii Ortodoxe din România nu s-a mai putut realiza deoarece preotul Moiescu nu a mai primit viză de intrare în Grecia.

În anul 1961 s-a mai încercat încă o acțiune de ajutorare a călugărilor de la Muntele Athos dar fără rezultat.

În Iugoslavia, conform recensământului din anul 1921 ale cărei date definitive au fost publicate în 1932, trăiau 231000 de locuitori cu limba maternă română distribuiți astfel: în Banatul iugoslav 67896, în districtele Craina, Pojarevaț, Timoc, Morava 145000, iar în restul Iugoslaviei 18143.(80) Într-un studiu asupra situației românilor din Iugoslavia din 31 ianuarie 1941 se arăta că în județele Craina, Morava, Pojarevaț și Timocul sârbesc, bisericile, mănăstirile și școlile românești au fost desființate încă din epoca regatului Serbiei. „În lipsă de biserică și școală națională, analfabetismul și sectele religioase s-au răspândit îngrijorător. Frecventarea școlilor din România este interzisă, ca și românilor din Banatul iugoslav. Cei care totuși pleacă la studii rămân elemente pierdute pentru viața națională locală.”(81)

Situația românilor din Macedonia sârbească era de asemenea foarte grea. Aici au funcționat până în anul 1918, în 18 comune românești, 24 de școli primare, un liceu de băieți și o școală profesională de fete la Bitolia. Toate aceste școli au fost închise imediat după 1918 de guvernul iugoslav, iar localurile confiscate. Orice încercare de redeschidere a lor a fost zadarnică.(82) Fostul prim-ministru N. Pașici, întrebat asupra motivelor acestei prigoane, a afirmat că în afara convenției de la București din 1913, ar

fi existat o convenție verbală secretă conform căreia, într-un atac îndreptat împotriva Serbiei, România o va ajuta și cum acest lucru nu s-a întâmplat, a căzut convenția scrisă în 1913, deci și așezămintele culturale românești din Macedonia trebuiau suprimate.(83)

Numeroase au fost memoriile directorului Liceului român de băieți din Bitolia, Adam Coe, ale revizorului școlar Ioan Vuloagă, ale directoarei Școlii normale profesionale de fete din același oraș, Maria Capsali, în care cereau ajutorul țării mamă pentru păstrarea dreptului de a instrui copiii în limba română. În ianuarie 1921, într-un memoriu adresat Ministerului Instrucțiunii Publice din România, Adam Coe aprecia: „...chestiunea noastră națională este cu atât mai delicată și mai critică ca în trecut, deoarece tendințele noastre se ciocnesc cu interesele și cu aspirațiile mistuitoare ale statului unde avem menirea a supraviețui.”(84)

În fața refuzului autorităților locale, Adam Coe și Ioan Vuloagă au înaintat o nouă cerere Ministerului Instrucțiunii de la Belgrad. Situația personalului didactic român din sudul Iugoslaviei era critică. Datorită internării lor în Bulgaria, în timpul războiului, pribegiseră apoi în România și obținuseră cetățenie română și pașaport, iar la întoarcere autoritățile sârbești i-au chestionat asupra cauzelor schimbării cetățeniei, fără să se pronunțe dacă o recunosc sau nu. Adam Coe propunea adoptarea cetățeniei sârbe pentru a se putea exercita dreptul electoral și a putea alege reprezentanți ai comunităților române, care să le apere interesele. Ministerul Instrucțiunii Publice din România hotărâ în anul 1921, ca membrii corpului didactic din Peninsula Balcanică să opteze pentru cetățenia statelor în care funcționau „...pentru a nu da personalului nostru didactic caracterul unor misionari, străini de mediul în care sunt chemați a-și îndeplini opera lor culturală”.(85)

La 14 februarie 1921, Adam Coe arăta într-un memoriu că după prezentarea la Inspectoratul școlar din Bitolia, cu adresa din țară unde era reprodus pasajul „...guvernul sârbo-croato-sloven declară că nu are de făcut nici o obiecțiune la redeschiderea școlilor române din Serbia”, au fost chemați la Prefectura orașului unde li s-a adus la cunoștință ordinul Ministerului Instrucțiunii din Belgrad din 27 decembrie 1920, care stabilea: „...ba chiar nici românii supuși ai noștri nu pot deschide școli naționale, fără aprobarea ministerului”.(86)

Statul român a continuat demersurile diplomatice, pentru a determina statul sârb să permită redeschiderea școlilor românești din Macedonia. O adresă a Ministerului Afacerilor Străine către Ministerul Instrucțiunii Publice din 8 decembrie 1922, menționa că pe baza unei telegrame primită de I.G. Duca, acesta în convorbirile cu Ninici, a obținut promisiunea

formală „...că va da satisfacție cererilor noastre”.(87) Nici această promisiune n-a fost respectată, căci în 1923 P. Marcu, șeful serviciului de resort din Ministerul Instrucțiunii Publice arăta: „După ce ministerul a retribuit în decurs de șase ani personalul didactic al acestor școli, cu toate că în tot acest timp el n-a desfășurat nici o activitate școlară, în toamna anului 1922, s-a hotărât repartizarea întregului personal didactic pe la școli din Grecia și Albania, lăsând la fața locului pe pensionari și câțiva oameni de serviciu care să îngrijească de buna întreținere a localurilor noastre de școală, a bisericii și cimitirului românesc din Bitolia”.(88)

Românii din Banatul iugoslav, care locuiau în aproximativ 80 de localități dintre care 35 aveau majoritate românească, s-au bucurat într-o oarecare măsură de un tratament minoritar, care să le asigure o viață națională în cadrul statului vecin. În 1919 în Banatul iugoslav existau 66 de școli primare românești dintre care 18 școli confesionale cu 43 de învățători și 48 de școli comunale cu 62 de institutori români.

Sub guvernul condus de Take Ionescu, Gheorghe Derussi, ministrul Afacerilor Externe a stabilit cu guvernul iugoslav formarea unei comisii mixte, întrunită la Belgrad, care să stabilească regimul școlar și bisericesc privind pe sârbii și românii din Banatul împărțit între cele două țări. Din partea României au fost numiți în această comisie dr. Valer Branște, președinte, dr. Atanasie Popovici și Onisifor Ghibu.(89) Convorbirile au fost anevoioase și au continuat până în martie 1933 când convenția școlară dintre România și Iugoslavia a fost încheiată și ratificată de amândouă țările în anul 1935. Ea prevedea că în școlile primare minoritare românești din Banatul iugoslav și în școlile primare minoritare sârbo-croate din Banatul românesc, limba de predare va fi româna, respectiv sârbo-croata, din al treilea an se predau ca obiecte de studiu limba sârbo-croată și respectiv limba română, iar istoria și geografia era predată în limba țării în care se aflau școlile respective. De asemenea se prevedea ca institutorii să fie de aceeași confesiune și limbă ca majoritatea elevilor, iar numărul minim de elevi ai acestor școli să fie de 20. Institutorii necesari acestor școli erau pregătiți în școlile normale din Vârșeț și Timișoara.

În anul școlar 1939-1940 funcționau în Banatul iugoslav 33 de școli primare de stat cu limba de predare româna, cu 4324 de elevi și 79 de învățători, dintre care 40 de învățători români din Iugoslavia, plătiți de statul iugoslav și 39 de învățători români din țară, plătiți de statul român. La secția română de pe lângă liceul de stat sârbesc din Vârșeț au funcționat 4 clase românești de curs inferior, cu 4 profesori din România și 203 elevi, iar la școala normală sârbă din Vârșeț au învățat, cu cei 4 profesori români de la liceu, 27 de elevi români.(90)

Aspecte din viața religioasă a românilor din Peninsula Balcanică

Problemele vieții religioase ale românilor balcanici au fost legate de acțiunile Patriarhiei ecumenice de la Constantinopol, respectiv de respingerea în repetate rânduri a acțiunilor românești de către aceasta, mai ales la sfârșitul secolului al XIX-lea și în primele decenii ale secolului XX.

Românii au încercat să folosească limba română pentru nevoile religioase încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Filip Apostolescu scria, la 6 februarie 1873, din Ohrida, Ministrului Cultelor și al Instrucțiunii Publice că: „se simte nevoia de cărți bisericești fiindcă numai cu ce avem nu se poate face pe deplin serviciul în limba română”(91).

Poziția Patriarhiei era destul de inconsecventă deoarece Patriarhia acordase dreptul bulgarilor de a avea un exarhat propriu și militase pentru grecii din Serbia să aibă dreptul la limbă națională în biserica lor de acolo.

Românii au cerut și ei dreptul la episcopat propriu încă din 1880, dar nu vor obține acest drept decât mult mai târziu, în 1894 și pentru scurtă vreme.

Încercarea românilor de a folosi limba română în biserici se va izbi de fiecare dată de refuzul categoric al clerului grec și al Patriarhiei din Constantinopol. Vor exista, în toată această perioadă, nenumărate agresiuni la care vor fi supuși românii, mergând până la refuzul de a li se îngropa morții în cimitirele comunale, până la agresiuni fizice directe sau asasinarea preoților români.

Începând cu anul 1892 românii au pornit o acțiune mai amplă pentru recunoașterea drepturilor lor bisericești. Ei au trimis la Constantinopol o delegație care să înmâneze sultanului o petiție prin care să li se acorde dreptul la un episcopat propriu. Numărul iscăliturilor puse pe petiția deputaților români din Albania, Epir și Macedonia care vor veni la Constantinopol pentru a cere numirea unui episcop român în Macedonia trecea de 5000. În șaptezeci de comune românești, consiliile comunale și primarii au pus pecetea primăriei în josul petițiilor. Consiliile comunale și primăriile reprezentau oficial, în fața autorităților turcești, toată populația acestor comune(92). Delegația era formată printre alții din Haralambie Balamaci, Dimitrie Atanasescu și Apostol Mărgărit, iar petiția înaintată sultanului era un document programatic deosebit, sintetizând doleanțele aromânilor în problema religioasă:

„În calitatea noastră de împuterniciți ai poporațiilor valahe din Turcia îndrăznim să vă declarăm cu respect, Sire, sentimentele de fidelitate și recunoștință. Valahii sunt și vor fi întotdeauna gata să-și sacrifice și existența și averile pentru fericirea și prosperitatea Iubitului lor Stăpânitor și

Padişah. Cu toate acestea, ca să fie cruţat de nedreptăţile a căror victimă este, din partea Patriarhiei şi a mitropoliţilor greci, poporul valah, întocmai ca şi celelalte popoare din vastul imperiu al M.V. ar fi fericit să aibă un şef religios, valah de origine, pe care să îl aleagă şi să-l desemneze dânsul, care să se bucure de toată încrederea guvernului otoman să fie supus fidel al M.V. Imperiale”(93) şi care „să poarte numele de Mitropolit Primat şi a cărui misiune să fie de a supraveghea şi a conduce spiritual poporul aromânesc pe calea îndeplinirii datoriilor sacre faţă de Dumnezeu şi Suveran”.

În 1893, Poarta a încercat să intervină în conflictul dintre Patriarhie şi credincioşii români, invitându-i pe aceştia să meargă la patriarhie şi să se înţeleagă în problema episcopului român. În urma acestei intervenţii, românii au adresat marelui vizir o petiţie, iar când au fost primiţi, în ziua de 9 iulie 1893, a luat cuvântul Take Mărgărit, arătând că au cerut de nenumărate ori dreptul la limba română în biserică şi tot de atâtea ori Patriarhia i-a refuzat, ceea ce contravine Tratatului de la Berlin, care proclamase libertatea de conştiinţă, prin urmare „interdicţia Patriarhiei nu este nici dreaptă şi nici legală”(94).

În cele din urmă, românii au obţinut dreptul de a avea un şef spiritual propriu. Cu foarte mare greutate a fost găsit un prelat în Peninsula Balcanică căruia să-i fie încredinţată această funcţie. Guvernul român ar fi dorit trimiterea unui episcop din ţară, care ar fi devenit supus otoman, dar această propunere nu s-a realizat(95). Printre candidaţii propuşi din ţară s-au numărat: preotul Simion Popescu, arhiepiscopul Meletie, arhiepiscopul Dosoftei.

La propunerea lui Apostol Mărgărit, încă din 1893 a fost luată în considerare candidatura lui Antim, atunci mitropolit al Ohridei şi Prespei. De origine albanezo-română, Antim absolvise opt clase de seminar, fusese investit ca preot şi arhiepiscop de către Patriarhia de la Constantinopol, având şi cuvenitul berat al Înaltei Porţi. În acea vreme el locuia la Cruşova, aşezare majoritar românească într-o zonă cu un număr însemnat de români, ceea ce ar fi putut uşor duce la realizarea dorinţelor româneşti care urmăreau aspecte religioase şi politice(96).

În cele din urmă, Antim a fost ales în funcţia de Mitropolit, a oficiat slujba conform celor prevăzute canonic în legătură cu rangul său. Patriarhia în 1896 nu voia să-l recunoască pe Antim şi instiga populaţia împotriva lui(97), lipsindu-l şi de Mitropolia Ohridei(98).

În scurtul timp cât a îndeplinit această funcţie, Antim a putut hirotonisi mai mulţi preoţi şi la Bitolia a creat chiar şi un cimitir aromân; Apostol Mărgărit fiind înmormântat acolo în 1903, piatra funerară păstrându-se şi astăzi(99).

Din păcate însă, acesta până la urmă nu s-a dovedit la înălțimea răspunderii pe care și-o asumase. În 1899 s-a reîntors sub jurisdicția constantinopolitană, abandonându-i pe români(100).

După abandonul lui Antim, românii se văd iarăși fără un șef religios propriu. Cu toate acestea, urmărind obținerea recunoașterii individualității lor religioase își vor continua lupta pe lângă autoritățile otomane.

În 1900, la 6/19 septembrie, Al. Pădeanu, consulul de la Salonic, trimitea o scurtă dare de seamă asupra stării actuale a chestiunii culturale și solicita „Să se instituie o direcție generală serioasă, energică și cu un program bine stabilit; să se sporească cât se poate de mult, chiar prin sacrificii, numărul preoților... ei sunt cei mai nimeriți agenți; ar fi bine pentru Bitolia să se cumpere un imobil sau două pentru școli și pentru a clădi în ele un paraclis”. (101)

După anul 1900 lucrurile au continuat la fel, cu persecuții, șicane și ostilități din partea Patriarhiei și a arhierilor greci(102).

Toate demersurile Guvernului român pe lângă Patriarhie și pe lângă sultan în legătură cu problema Episcopatului românilor balcanici au eșuat după 1894.

În 1903, aproape întregul an, A. E. Lahovari, ministrul României la Constantinopol a dus tratative pentru înființarea Episcopatului dar fără nici un rezultat, deși Patriarhia recunoscuse într-un document oficial prezența românească în Balcani afirmând că „Macedonia nu este slavă, este mai curând o provincie elino-turco-vlahă”(103).

În ianuarie 1905 s-a deschis la Bitolia paraclisul românesc, oficiindu-se în noaptea de 3 ianuarie 1905, pe la orele 1:30, o slujbă până la 4 dimineața, slujba fiind oficiată de un preot din Grebena(104).

Față de deschiderea acestui Paraclis, mitropolitul Ioachim și-a manifestat dezaprobarea, ținând o cuvântare virulentă în biserica greacă.

În anul 1904 se puneau temelii unei comunități românești la Salonic unde trăiau aproximativ 9000-10000 de români(105). Serviciul religios a fost oficiat de preotul român Theodor. Ulterior, cu sprijinul statului român s-au mai format comunități în alte opt orașe: Corița, Târnova, Veria, Veleş, Usküb, Cumanova, Coceani, Monastir, Perlepe(106).

În același an, într-un raport al lui Lazăr Duma, Inspectorul școlilor și bisericilor românești din Turcia se menționa că existau „31 de comunități constituite în regulă și funcționând în deplină armonie”(107). Dar tot în acest an, acțiunile Patriarhiei au fost foarte puternice.

Între 1904-1905 s-au înregistrat și numeroase atacuri ale bandelor de antărți greci împotriva românilor(108).

În acest context sultanul a emis Iradeaua imperială, menționată deja, din 9/22 mai 1905 care asigura și folosirea limbii române în biserică.

Patriarhul Ioachim a protestat pe lângă marele vizir contra noului statut acordat românilor, iar în ședința Sfântului Sinod din 12 octombrie 1905 a propus să fie anatemizați toți preoții și credincioșii „care îndrăznesc să se roage lui Dumnezeu în limba maternă”(109).

Poziția Patriarhiei a dus la ruperea relațiilor diplomatice și comerciale cu România(110).

Victoria revoluției Junilor Turci din 1908 și primii ani ce au urmat acesteia părea a deschide perspective și pentru rezolvarea problemei religioase a românilor din Balcani(111). Reîncepeau astfel, sub cele mai diverse forme acțiunile pentru organizarea unui Episcopat românesc, cu un regim legal recunoscut și garantat(112).

Problema bisericească s-a dezbătut în cadrul Congreselor românești din 1909 și 1910 (113). De asemenea problema a stat în atenția aromânilor aflați în Regat și care activau în cadrul Societății de Cultură Macedoromână, precum și în aceea a presei românești.

În Balcani s-a decis să se depună la Patriarhie un Memoriu în favoarea soluționării problemelor aromânilor.

Delegații români (printre care: N. Bendu din Crușova, D. Cima din Turia, Gake Papa din Abela, D. Dadralescu din Veria, Iancu Nicola Ghiță din Giurmaia de Sus, Hristu Iambu din Salonic, Tasula Zega din Caterina, D. V. Ceanescu din Nevesca, I. Rizescu din Băiasa, N. Batzaria - senator, F. Mișa - deputat, N. Papahagi, director al Internatului Universitar din Constantinopol, Ștefan Ciumeti, inginer din Monastir)(114) au fost primiți de valiul Reșid Pașa care le-a promis tot sprijinul.

Un an mai târziu, pe 16/29 martie 1911, N. Batzaria l-a vizitat pe P. S. Patriarhul Ecumenic și i-a înmănat o notă în limba greacă(115). În aceasta se cerea în numele aromânilor, printre altele:

„Românii nu doresc altceva decât să se bucure din partea Bisericii Mame de aceeași afecțiune și sollicitudine în nevoile lor spirituale, de care se bucură și toți ceilalți fii spirituali ai ei. Pentru a ajunge la acest scop, ei socotesc nimerit și solicită următoarele: (...) folosirea limbii române în exercitarea datoriilor creștinești, adică în săvârșirea slujbei, a ceremoniilor religioase și în general a oricărui act religios”, lucru care nu contravine „dogmelor și canoanelor ortodoxe de Răsărit”. Se mai cerea: „să se ridice caterisirea și afurisenia tuturor preoților care țin slujbe în românește în bisericile și paraclisurile românești; episcopii și mitropoliții să hirotonisească preoții și candidații propuși de poporul român și care urmează să slujească în biserici și paraclisuri în parohiile românești”.

Patriarhul Ioachim al III-lea a primit nota și a promis că o va supune dezbaterii în Sfântul Sinod și în Consiliul Mixt. Dar Sinodul a amânat luarea unei decizii, amânare care s-a dovedit a fi *sine die*.

Presa, a adoptat o atitudine negativă și agresivă vis-à-vis de aceste cereri ale românilor(116).

Datorită acestei poziții, cu tot sprijinul din partea guvernului turc, acțiunea petiționară a românilor s-a soldat în final cu un eșec.

În 1911 în cadrul societății românești și-a făcut tot mai mult loc ideea ca românii credincioși să-și organizeze, prin inițiativă proprie, chiar printr-o ruptură cu Patriarhia, o biserică distinctă, românească, cu o ierarhie corespunzătoare. Societatea de Cultură Macedoromână trimetea în iulie 1911 o adresă către toate comunitățile românești din Peninsula Balcanică pentru a se întruni și a dezbate problema religioasă(117).

Comunitățile au cerut în unanimitate: „Episcop independent! Biserică Națională! Despărțirea de Patriarhia Ecumenică!”(118).

Dacă în cazul celorlalți ortodocși din Balcani cedase (cazul bulgarilor și al sârbilor), în ceea ce privește pe români, Patriarhia a rămas intransigentă.

Politica „faptului împlinit”, crearea unui episcopat propriu chiar cu prețul unei rupturi a relațiilor cu Patriarhia Ecumenică nu s-a putut pune în aplicare, deși ideea episcopatului nu a fost abandonată nici în anii următori, respectiv în timpul războaielor balcanice.

Problema religioasă a românilor balcanici a figurat în documentele Conferinței de la Londra și a Congresului de Pace de la București (august 1913) dar ulterior actelor prin care și Serbia și Bulgaria și Grecia erau de acord și recunoșteau drepturile românilor balcanici de a avea școli și biserici în limba maternă nu li s-a mai dat nici o atenție. La rândul lor, statele balcanice au căutat mereu pretexte de a se sustrage intervențiilor amicale ale statului român și de a pune piedici bunului mers al cauzei aromânilor.

După izbucnirea primului război mondial, întreaga Macedonie fiind teatrul luptelor și răscolirilor războiului, criza chestiunii românești din Meglenia a fost închisă de către autoritățile grecești. Regiunea, căzând în zona de frontieră dintre Serbia și Bulgaria, populația românească - se spunea - ar fi alimentat tulburările din aceste părți. Multe din școlile și bisericile noastre din Grecia au rămas închise din cauza dificultăților de ordin economic, refacerea lor necesitând sume mari, altele s-au închis din cauza descreșterii populației aromâne din unele regiuni, în urma curentului de emigrare în România, curent determinat de condițiile economice care apăsau asupra vieții românilor din Grecia(119).

Până la primul război mondial în vechea Macedonie existau 38 de biserici. După război situația bisericilor românești a avut o evoluție similară cu cea a școlilor românești de la sud de Dunăre.

În Albania din cele 10 biserici românești câte existau în anul 1912 mai funcționau numai 6 în anul 1941. În anul 1922 statul român aloca suma de 50000 de lei pentru repararea bisericii din Elbasan, ruinată în urma cutremurului din 1920 și 50000 de lei pentru construirea bisericii române din Corcea. De asemenea 26000 de lei erau alocați pentru procurarea a 3 costume de haine preoțești destinate preoților bisericilor române din Corcea, Elbasan și Grabova.(120)

În anul 1925 în bisericile românești din Albania oficiau următorii preoți: Cotta Balamace (Corcea), N. Popescu (Pleasa), H. Dumitrescu (Șipsca), P. Gugea (Nicea), C. Constantin (Grabova), N. Pecina și Ion Toda (Elbasan).(121) În memoriul din 8 iulie 1926 al Ministerului Afacerilor Străine se arăta că în bisericile românești din Albania se făcea slujbă în limba română numai în cele din Elbasan și Corcea și se obținuse un post de diacon la Tirana. În celelalte, slujba se făcea alternativ în limbile română, albaneză și greacă. Ministrul Simion Mândrescu constata că în Tirana și Durazzo, în anul 1925, deși majoritatea ortodocșilor erau români, exceptând personalul legației Greciei, serviciul divin se făcea în limba greacă și o mică parte în limba albaneză, preoții și cântăreții fiind absolvenți ai școlilor grecești. Simion Mândrescu propunea într-un memoriu numirea unui episcop român pentru Albania, dar a reușit numai inaugurarea bisericii românești din Corcea, în 1925.(122)

În anul 1942 funcționau ca preoți români în Albania: Gh. Puia (Pleasa), Gh. Anastas (Nicea), D. Coconeș (Lunca), V. Nișcu (Grabova), V. Popa (Șipsca), Al. Bebi (Elbasan).(123)

În privința organizării bisericești în Bulgaria, înainte de primul război mondial, acolo unde existau comunități românești, serviciul divin era celebrat în limba română, de preoți români; ulterior parohiile românești au fost înglobate în cele bulgărești. Preoții români au fost îndepărtați, iar cei care au rămas au fost siliți să celebreze serviciul religios în limba bulgară, folosind cărți bisericești bulgărești. S-a ajuns ca în deceniul al patrulea al secolului al XX-lea, să se officieze în limba română doar la Sofia, Bregova și Giurmaia.

În Grecia, biserica românească era subordonată ierarhic bisericii ortodoxe grecești, preoții trebuind să fie cetățeni greci. Politica de obstrucționare a preoților care slujeau în bisericile comunităților române, în limba română, a continuat și după primul război mondial. Lăcașurile de cult românești, construite de comunitățile locale, de multe ori cu sprijinul financiar al statului român, fie au fost distruse în timpul războiului, fie au fost preluate de autoritățile grecești.

Astfel la Oșani înainte de anul 1912, comunitatea română deținea o biserică, mănăstirea Sf. Apostoli și un paraclis, dar în anul 1925 se mai

servea doar de paraclis. La Lunguța, unde între anii 1913-1916 se serveau de biserică, alternativ, grecii și românii, biserica a fost preluată de greci, iar la Cupa mitropolitul grec a interzis intrarea în biserică a preotului român „...fiindcă a avut îndrăzneala să cânte în ziua Învierii Evanghelia în românește”(124). La Liumnița biserica a fost distrusă în timpul războiului, iar în munții Pind în comunele românești au fost instalați preoți greci: „Bisericile au fost luate de greci, în unele slujește preotul grec iar altele au fost închise(125).

Cu toate acestea, în perioada interbelică au continuat să funcționeze în Grecia 11 biserici românești, iar statul român a continuat să plătească indemnizațiile personalului clerical.

În Iugoslavia, în domeniul bisericesc a fost dusă aceeași politică ca și în domeniul școlar. În anul 1919 autoritățile sârbești au permis redeschiderea bisericilor române din Bitolia, Crușova, Gopeși și Moloviște, dar motivându-se lipsa preoților, s-a deschis în fapt numai biserica din Bitolia, la 8 noiembrie 1919.(126) Într-o petiție adresată ambasadei României la Belgrad, preotul Teodor Constantin de la această biserică arăta că în ziua de 16 ianuarie 1921 a fost invitat la Protoerie, unde i s-a cerut să predea cheile și tot ce aparținea acestei biserici, pe motiv că „...legea nu îngăduie supușilor străini ca să funcționeze servind interesele supușilor sârbi”. Preotul a refuzat, sub pretext că biserica aparține statului român.(127)

În noiembrie 1938, autoritățile ecleziastice din Bitolia reiau ofensiva împotriva bisericii române din acest oraș. Preotul Gh. Cosmescu a fost somat să predea cheile bisericii. Cum acesta s-a îmbolnăvit, biserica a fost închisă, iar cheile au fost păstrate la consulat. Preotul Cosmescu a cerut autorităților locale să se adreseze consulatului, deoarece biserica era proprietatea statului român.(128) La 30 decembrie 1938, consulul Simion Berberi anunța consulatului României din Skoplje decesul și înmormântarea protoiereului Teodor Constantin. Încercările statului român de a păstra cel puțin biserica și cimitirul român din Bitolia au eșuat. Biserica română din Bitolia a fost declarată biserică sârbă la 12 noiembrie 1939, când s-a oficiat prima slujbă în limba sârbă. Cimitirul a fost și el luat, iar preotului Cosmescu i s-a interzis să slujească în paraclis începând cu ziua de 4 noiembrie.

Într-un raport din septembrie 1940, consulul României la Skoplje, Emil Oprișanu, referindu-se la confiscarea bisericilor românești remarcă: „...icoanele cu inscripțiile în limba română au mai rămas în câteva biserici, tristă mărturie a unui trecut când românii se puteau ruga în limba lor...Cimitirul ne-a fost luat cu forța și acum este de așteptat ca sârbizarea să se întindă și asupra morților: placa cu inscripția română de la intrare a fost

smulsă din prima zi și în curând pietrele de pe morminte, pe care stau săpate în românește suferințele îndurate de atâția martiri ai cauzei noastre vor fi și ele sfărâmate sau șterse de dălțile sârbești”.(129)

Pentru reglementarea vieții religioase a românilor din Banatul iugoslav și a sârbilor din Banatul românesc a fost formată o comisie mixtă, s-au purtat tratative timp de 12 ani și abia la 2 iulie 1934 a fost semnată la Belgrad Convenția relativă la regimul bisericilor ortodoxe române și sârbe din această zonă. Parlamentul României a ratificat convenția în iunie 1935. Iugoslavia însă nu a ratificat-o. Au funcționat însă în Banatul sârbesc 53 de parohii ortodoxe române, 45 sufragane Episcopiei Caransebeșului și 8 Episcopiei Aradului, pentru 67896 de români, pentru care statul român plătea anual 2976000 lei.(130)

Referințe bibliografice

- (1) Victor Papacostea, *Civilizația românească și civilizația balcanică*, București, 1983, p. 17.
- (2) Marin Popescu Spineni, *Românii din Balcani*, București, 1941, p. 80.
- (3) Cristea Sandu-Timoc, *Tragedia românilor de peste hotare (9-13 milioane)*. Timișoara, 1994, p. 24. Referitor la numele sub care sunt cunoscuți românii din Peninsula Balcanică, Mihai Eminescu considera că: „Expresia de greco-români este atât de improprie ca și afirmarea că iedul este fiul zimbrului. Nu există greco-român precum nu există greco-spaniol sau greco-englez. Românii din triunghiul tracic sunt tot atât de români și tot așa de puțin greci ca cei din Maramureș de exemplu. Ori e cineva grec, ori e român; una din două: amândouă deodată nu poate fi nimeni” - M. Eminescu, *Românii din afara granițelor țării și unitatea spirituală națională*, București, 1998, p. 104-105.
- (4) Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Peninsula Balcanică*, București, 1913, p. 3; *România. Documente străine despre români*, ed. a 2-a, București, 1992, passim; *Românii de la Sud de Dunăre. Documente*. București, 1998, p. 111-112 și urm.
- (5) Relatările călătorilor străini în Peninsula Balcanică au fost sintetizate de Valeriu Papahagi în lucrarea *Românii din Peninsula Balcanică după călătorii apuseni din secolul al XIX-lea* (publicată la Roșiorii de Vede în 1939). Autorul a reprodus, în ordine cronologică impresiile călătorilor apuseni care au scris despre români, atât „cei care i-au apreciat și lăudat cât și cei care au avut cuvinte de ocară” la adresa românilor dunăreni.
- (6) Cristea Sandu-Timoc, *op. cit.*, p. 9 și p. 30.
- (7) *Ibidem*, p. 5.
- (8) Mihai Virgil Cordescu, *Istoria școalelor române din Turcia, Sofia și Turtucaia din Bulgaria și al seminariilor de limbă română din Lipsca, Viena, Berlin*, București, 1906, p. 5-8. În Peninsula Balcanică prezența românilor la sfârșitul secolului al XIX-lea și în primele decenii ale secolului al XX-lea este semnalată în:

1. Macedonia, cu principalele centre: Bitolia (Monastir), Magarova, Târnova, Nijopole, Gopeș, Moloviște, Crușova, Ohrida, Iancovăț, Beala de Sus, Beala de Jos, Calive-Istoc, Vlaho-Clisura, Neveasta, Blața, Reșna, Belcamen, Pisodei, Negovani, Hrupiștea, Gramoștea, Moscopole, Pleasa, Calive-Jarcan, Lunca, Birislău, Oșani, Cerna-Reca, Cupa, Huma, Veria, Kokinoplo, Ramna, Turai, Porina, Piscupie, Murmuluștea ș.a. În partea orientală a Turciei menționăm orașele Seres și Giulmani, Melnic și comunele Ramna, Poroiu, Raslog.
  2. În Epir: Samarina, Smicsi, Avela (Avdela), Perivoli, Turia, Furca, Armatia, Breaza, Palioseli, Băiasa (Vuvusa), Cernești, Dobra ș.a.
  3. Albania: în districtul Valona (Avlona): Bunavia, Bisani, Levani, Carvunari, Cerveni ș.a.; districtul Musachia și Durazzo: Origovizza, Cărbunari, Grădiștea, Soacule, Veleani, Cavaia, Gramara, Ciuca, Bedeni, Mardarei ș.a.
  4. Mila, Ameru, Vetunosi, Cuțufani, Paltinu, Doliani, Damasuli ș.a.
- (9) *Ibidem*, p. 9.
- (10) Theodor Capidan, *Romanitatea balcanică*, discurs rostit la 26 mai 1936 în ședința solemnă a Academiei Române, București, 1936, Extras, p. 53; La această localizare mai adăugăm și pe aceea destul de recentă întâlnită în lucrarea lui Max Demeter Peyfuss, *Chestiunea aromânească*: „În Grecia masa principală a aromânilor trăiește pe văile Pindului. În unele localități din Tesalia și la poalele Olimpului, în zona muntelui Bermion și în regiunea dintre Filorma (azi Phlorina), Kastoria (azi Kezriye) și Kozana (azi Kozane). În Albania îi găsim în număr mare în regiunea Myzeqeja, ca și în districtele Priemetiș Kolicë (azi Korcea), în Iugoslavia în mai multe sate dintre Ohrida (azi Ohrido) și Monastir (azi Bitolia), apoi Krușevo lângă Perlepe, câteva sate în apropiere de Struga și mai mici așezări pe Pljackavica, în Macedonia răsăriteană. Cei mai mulți aromâni din Bulgaria s-au strămutat în 1940 în România, totuși mai există - în afară de cei din orașe - așezări de aromâni în Pirinska Makedonja și în munții Rodope. În sfârșit, în România mulți aromâni s-au stabilit în Dobrogea (în localitățile Cobadin, Ovidiu, Mihail Kogălniceanu și mai la nord), alții în împrejurimile Bucureștiului și în Banat” - M. D. Peyfuss, *Chestiunea aromânească. Evoluția ei de la origini până la pacea de la București (1913) și poziția Austro-Ungariei*, trad. de N. Șerban Tanașoca, București, 1994, p. 13-14.
- (11) *Ibidem*, p. 13.
- (12) Theodor Burada, *Cercetări despre școalele din Turcia*, București, 1890, p. 53.
- (13) Constantin Ucuta, originar din Moscopole și protopop în Posen (Poznan) a fost autorul primului abecedar aromânesc, publicat la Viena în tipografia fraților aromâni Markides Paulian (Marcu Puiu) în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În 1808 doctorul Gh. Constantin Roja originar din comuna Monastir a publicat lucrarea: *Cercetări despre aromânii de dincolo de Dunăre* (în limba germană cu text paralel grecesc). În 1809 a editat alta: *Măestria ghiovășirii (cetinrei) românești cu litere latinești care sunt literele românilor ceale vechi*. În 1813 apărea la Viena prima gramatică a dialectului macedo-român editată de profesorul Mihail G. Boiagi.
- (14) M. V. Cordescu, *op. cit.*, p. 13.

- (15) Sterie Diamandi, *Oameni și aspecte din istoria aromânilor*, București, 1940, p. 200; M. V. Cordescu, *op. cit.*, p. 13; Ionel Cionchin, „Prima școală românească din Macedonia (2 iulie 1864) înființată de Dimitrie Atanasescu”, în *Clio*, Timișoara, an. II, nr. 9, 1993.
- (16) Theodor Burada, *op. cit.*, p. 53.
- (17) M. V. Cordescu, *op. cit.*, p. 1 și p. 5.
- (18) antarți - bande de greci înarmați puși în slujba oficialităților ortodoxe grecești și care persecutau și chiar omorau pe românii care nu erau de partea grecilor.
- (19) A.M.A.E., fond Constantinopol, vol. 224 (1867-1893), nepaginat - Raportul consulului român din Salonic din 9 ianuarie 1890.
- (20) A.M.A.E., fond Constantinopol, vol. 180, nepaginat - într-un raport întocmit de Inspectorul Școalelor - Nicolae Tacit, care datează din 30 iulie 1905, se consemnează că fruntașii comunității române din Grebena au fost interogați de o bandă de greci, cu privire la scopul cauzei românești. La întrebarea de ce este român și de ce susține cauza românilor, Sterie Popa, fruntașul comunității românești din localitate a răspuns: „Sunt român, nu vlah, deoarece între noi ne zicem români, că vlahi ne ziceți voi și alți străini. Iubesc neamul românesc din care fac parte, școala română și biserica și tot ceea ce este românesc,... bătrânul meu tată a sădit în mine sentimente și conștiința adevărată națională, pentru care mă condamnați astăzi la moarte”.
- (21) Theodor Burada, *op. cit.*, p. 18-19; Vasile Diamandi Aminceanul, *Românii din Peninsula Balcanică*, București, 1938, p. 122-123.
- (22) A.M.A.E., fond Problema 15, vol. 91, nepaginat.
- (23) Th. Burada, *op. cit.*, p. 113-114.
- (24) *Ibidem*, p. 142.
- (25) A.M.A.E., fond Constantinopol, vol. 224 (1867-1893), *passim*.
- (26) *Ibidem*.
- (27) Maria Petre, „Aromânii și relațiile culturale româno-otomane la începutul secolului al XX-lea”, în *Revista Istorică*, t. VIII, nr. 11-12, 1997, p. 739-740; N. Ciachir, „Contribuții la istoricul relațiilor româno-turce (1878-1914)”, în *ADIRI*, 1970, nr. 5, p. 17.
- (28) Pericle Papahagi, *Aromânii din punct de vedere istoric-cultural*, București, 1912, *passim*.
- (29) *Dezbaterile Adunării deputaților*, 1903-1904, ședința din 9 decembrie 1903, p. 144.
- (30) A.N.I.C., fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 349/1903, vol.I, f. 50-75.
- (31) Constantin Velichi, *Imperiul Otoman și statele balcanice între 1878-1912*, în „Studii și articole de Istorie”, XVI, 1970, p. 173.
- (32) Nicolae Ciachir, *op. cit.*, p. 19.
- (33) A.N.I.C., fond Kretzulescu, dosar 831, f. 62 - iradeaua recunoștea națiunea română din Turcia: „Majestatea Sa Imperială Sultanul (...) luând în seamă rugile înălțate spre Tronul Imperial de supușii săi aromâni, s-a îndurat să ordone ca, pe temeiul drepturilor civile de care ei se bucură ca și ceilalți supuși musulmani, comunitățile lor să-și poată alege muhtari (primari n.ns) (...); membrii aromâni să fie primiți în consiliile administrative; autoritățile imperiale să înlesnească

profesorilor numiți de aceste comunități inspectarea școlilor și îndeplinirea formalităților prevăzute de legile Imperiului pentru deschiderea de noi așezăminte școlare”. Învățământul aromânesc avea din acest moment același statut cu învățământul celorlalte naționalități. De asemenea, bisericiile ortodoxe românești i se permitea să se dezvolte liber. Iradeaua imperială atrăgea atenția că aromânii nu mai puteau fi împiedicați să officieze slujba religioasă în limba lor.

- (34) A.N.I.C., *fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice*, dosar 2944/1908, f. 73-106.
- (35) *Ibidem*, f. 34.
- (36) Cristea Sandu Timoc, *op. cit.*, p. 30.
- (37) Gheorghe, Zbucnea, *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică. Secolul XVIII-XX*, București, 1999, p.181.
- (38) A.N.I.C., *fond Ministerul Instrucțiunii Publice*, dosar 751/1925, f. 57.
- (39) *Ibidem*, dosar 799/1923, f. 4.
- (40) *Ibidem*, dosar 712/1926, f. 148-149.
- (41) *Ibidem*, f. 152.
- (42) *Ibidem*.
- (43) *Ibidem*, f. 156.
- (44) *Ibidem*, dosar 768/1922, f. 122-123.
- (45) *Ibidem*, f. 127.
- (46) *Ibidem*, dosar 756/1930, f. 4-5.
- (47) *Ibidem*, dosar 1332/1940, f. 154.
- (48) *Ibidem*, f. 158-159.
- (49) *Ibidem*, dosar 1735/1941, f. 29-31.
- (50) *Ibidem*, dosar 1314/1939, f. 86-87.
- (51) Rezultatele obținute în cercetarea arheologică, contribuțiile sale științifice au făcut să fie numit Șef al misiunii arheologice române din Albania, apoi secretar și apoi director delegat al Institutului român. Institutul fusese ridicat prin strădaniile depuse de prof. Dumitru Berciu din Albania. Evenimentele politice internaționale, asasinarea marelui savant, N. Iorga evenimentele interne au făcut ca la sfârșitul anului 1940, Institutul să fie desființat de autoritățile românești. Prin activitatea depusă vreme de câteva luni bune, înaintând memoriile după memoriile, Institutul a fost reînființat sub direcția prof. D. Berciu.
- (52) În aprilie 1939 Albania a fost cucerită de Italia, Victor Emanuel III a devenit și regele Albaniei. În Albania au fost introduse instituții fasciste.
- (53) A.N.I.C., *fond Ministerul Instrucțiunii Publice*, dosar 2454/1943, f. 14.
- (54) A.M.A.E., *fond Problema 18*, vol. Albania (1919-1943) - doc. din 5 martie 1943, f. 111-115.
- (55) A.N.I.C., *fond Ministrul Instrucțiunii Publice* dosar 799/1923, f. 9.
- (56) *Ibidem*, dosar 755/1924, f. 1.
- (57) *Ibidem*.
- (58) *Ibidem*, dosar 1221/1938, f. 206.
- (59) *Ibidem*, dosar 788/1935, f. 214.
- (60) *Ibidem*, dosar 4336/1945, f. 14.
- (61) *Ibidem*, dosar 1528/1944, f. 9-10.
- (62) *Ibidem*, dosar 1529/1944, f. 43.

- (63) *Ibidem*, dosar 4336/1945, f. 42.
- (64) *Românii de la sud de Dunăre - Documente*, p. 356.
- (65) A.N.I.C., fond Vasile Stoica, dosar I/158, f. 5.
- (66) *Ibidem*, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 1444/1941, f. 5.
- (67) *Ibidem*, dosar 741/1925, f. 34.
- (68) *Ibidem*, f. 205-206.
- (69) *Ibidem*, dosar 1444/1941, f.6.
- (70) *Ibidem*, f. 214.
- (71) *Ibidem*, dosar 1727/1942, f. 111.
- (72) *Ibidem*, dosar 1718/1942, f. 123.
- (73) *Ibidem*, dosar 1518/1944, f. 41-42.
- (74) *Ibidem*, f. 43.
- (75) *Ibidem*, f. 46.
- (76) *Ibidem*, dosar 4337/1945, f.14.
- (77) *Ibidem*, f.17, 44,81-87.
- (78) A.M.A.E., fond Problema 220, Grecia, Documente Politice, (1945-1949), nepaginat.
- (80) *Ibidem*.
- (81) A.N.I.C., fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 391/1941, f. 7.
- (82) *Ibidem*, f. 23.
- (83) *Ibidem*, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 799 1923, f. 9.
- (84) Nicolae, Chiachir, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă*, București, 1987, p. 340.
- (85) A.N.I.C., fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 326/1921, f. 8.
- (86) *Ibidem*, f. 10.
- (87) *Ibidem*, dosar 325/1921, f. 19.
- (88) *Ibidem*, dosar 776/1922, f. 77.
- (89) *Ibidem*, dosar 799/1923, f. 4.
- (90) *Ibidem*, dosar 326/1921, f. 39.
- (91) *Ibidem*, dosar 391/1941, f. 38-40.
- (92) *Ibidem*, dosar 2360/1873, f. 9; V. Diamandi Amineanu, *op. cit.*, p. 123-124.
- (93) A.M.A.E., fond Constantinopol, vol. 216 (1890-1896) - este un document nedatat și nesemnlat.
- (94) *Apud* Gheorghe Zbucea, *op. cit.*, p. 134-135.
- (95) A.N.I.C., Fondul Ministerului Instrucțiunii Publice, vol. 476.b/1893, p. 17.
- (96) A.M.A.E., fond Constantinopol, vol. 226 (1867-1893), nepaginat.
- (97) Gheorghe Zbucea, *op. cit.*, p. 136.
- (98) A.M.A.E., fond Problema 15, vol. 25, f. 155.
- (99) *Episcopatul românilor macedoneni*, București, 1897, p. 50.
- (100) Hristu Căndroveanu, *Aromânii ieri și azi*, Craiova, 1999, p. 142.
- (101) Gheorghe Zbucea, *op. cit.*, p. 139.
- (102) A.M.A.E., fond Constantinopol, vol. 226(1899-1900), nepaginat.
- (103) *Ibidem*, vol. 227 (1901-1905), nepaginat - raportul din 17 martie 1904, *Ibidem*, vol. 176 (1905-1906) nepaginat - Incidentele religioase au culminat în 18 aprilie 1905 la biserica din Băiașa, unde s-au încăierat românii cu românii filogreci care s-au opus citirii *Apostolului* în românește.

- (104) *Ibidem*, vol. 219, nepaginat.
- (105) *Ibidem*, vol. 177, nepaginat.
- (106) *Ibidem*, vol. 178 - Raportul întocmit de Lazăr Duma, Inspector al școlilor și bisericilor române din Turcia, nr. 253/1904 și adresat ministrului Lahovary. Arhiepiscopul grec a prezentat autorităților un takir „protestând de îndrăzneala preotului de a face această operațiune” și cerând autorităților locale să ia măsurile cuvenite pentru ca preotul român să fie pedepsit „de această nesupunere”.
- (107) Vasile Diamandi-Aminceanu, *op. cit.*, p. 132.
- (108) *Ibidem*.
- (109) *Ibidem*.
- (110) Gheorghe Zbucă, *op. cit.*, p. 139.
- (111) Vasile Diamandi-Aminceanu, *Românii din Peninsula Balcanică, București*, 1938, p. 138.
- (112) Adina Berciu-Drăghicescu, *Românii din Balcani. Cultură și spiritualitate. Sfârșitul secolului al XIX-lea începutul secolului al XX-lea*, București, Edit. Globus, 1996, p. 27.
- (113) Gheorghe Zbucă, *op. cit.*, p. 141.
- (114) *Ibidem*, p. 143.
- (115) A.M.A.E., fond 71, vol. 3, f. 29.
- (116) *Ibidem*, f. 67-70.
- (117) A.M.A.E., fond 71, f. 115; f. 195; 197; 198.
- (118) Gheorghe Zbucă, *op. cit.*, p. 147.
- (119) *Ibidem*, p. 149.
- (120) A.M.A.E., fond Problema 15, vol. 91, *passim*.
- (121) A.N.I.C., fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 768/1922, f. 61-63.
- (122) *Ibidem*, dosar 751/1925, f.56.
- (123) *Ibidem*, dosar 712/1926, f.158.
- (124) *Ibidem*, dosar 2454/1943, f.29,31.
- (125) *Ibidem*, dosar 741/1925, f. 205-206
- (126) *Ibidem*, dosar 712/1926, f. 71.
- (127) *Ibidem*, dosar 326/1921, f. 17.
- (128) *Ibidem*, dosar 325/1921, f. 67.
- (129) *Ibidem*, dosar 1312/1939, f.35.
- (130) *Ibidem*, dosar 206/1940, f. 19,25.